

Vesa Kautto

Seurakuntakertomukset lukutaidon ja kirjastojen kuvaajina

Kautto, Vesa, Seurakuntakertomukset lukutaidon ja kirjastojen kuvaajina [The reports of parishes as sources for literacy and library studies]. Kirjastotiede ja informatiikka 12 (1): 20–21, 1993.

The writer regards reports of parishes, which were delivered to ministerial concensions every fifth year, as Finnish public library history sources of the latter part of the 19th century. The character of the parish reports is illuminated by examples showing the view they presented of libraries and literacy.

Address: University of Oulu, Department of Library and Information Science, P.O.Box 111, SF-90571 Oulu, Finland.

Pekka Raittila, sittemmin kirkkohistorian apulaisprofessori, kiinnitti 1960-luvulla huomiotani seurakuntakertomuksiin viime vuosisadan loppupuolen kirjastohistorian tiedonlähteenä. Seurakuntakertomuksia määrättiin laadittavaksi joka viides vuosi pidettäviä pappeinkokouksia varten vuoden 1869 kirkkolaissa, jonka 441 § sanoi: “Kuutta kuukautta ennen sitä päivää, joksi pappeinkokous on kutsuttu kokoon, lähettäköön kukin lääninrovasti kirjallisen kertomuksen seurakuntain tilasta kaikkeen siihen nähden, mikä seurakunnanhoitoon kuuluu”. Ensimmäiset kertomukset ovat vuodelta 1871.

Kävin läpi Tampereen tuomiokapitulini arkistossa kaikkiaan 8 rovastikunnan seurakuntakertomuksia vuodesta 1871 eteenpäin. Toisinaan kertomukset ovat kirkkoherrojen laatimia ja lääninrovastin vain edelleen lähettämiä. Vuoteen 1890 saakka kertomuksista löytyi yksityiskohtaisiakin tietoja, sitten ne näyttävät muuttuvan kaavamaisiksi ja yleisluontoisiksi. Pekka Raittilan mukaan syynä sisällön muuttumiseen olivat ilmeisesti uudet ohjeet, jotka Herman Råbergh antoi tullessaan Porvoon piispaksi 1892. Muissa hiippakunnissa kehitys saattoi olla erilainen.

Tuntuu siltä, että seurakuntakertomukset ovat aineistoa, jota kirjastohistoriamme tutkijat eivät

kovin runsaasti ole käyttäneet. Niihin kannattaa tutustua! Kertomusten luonteen valaisemiseksi selostan seuraavassa esimerkinomaisesti niiden antamaa kuvaa kansan lukutaidosta, kouluista ja pitäjien kirjastoista. Näytteet ovat peräisin lähinnä tiedonannoista, jotka koskevat Nastolan seurakuntaa (Hollolan rovastikunta) sekä Mikkelin ja Ristiinan seurakuntia, jotka kuuluivat Etelä-Savon rovastikuntaan.

Nastolan seurakuntalaisten lukutaidosta toteaa Hollolan lääninrovasti vuoden 1871 kertomuksessaan, että sisälukutaito on varsinkin nuoremmilla jokseenkin tyydyttävä, kristinopin sisällöllinen käsittäminen sen sijaan puutteellista. Hengellisiä kirjoja, etenkin Uusia testamentteja oli rahvaalla runsaasti, virsikirja ja katekismus todennäköisesti joka talossa. Mikkelin seurakunnasta taas ilmoitetaan samalta vuodelta, että rippikoulua aloittavilla oli useasti erittäin heikko lukutaito ja varsin kehittymätön käsitys kristinopista. Seurakunnassa oli jo vuoden päivät toiminut kansakoulu, lisäksi seurakunnan palveluksessa uurasti kaksi kiertokoulunopettajaa. Maalaispitäjässä Ristiinassa kerrotaan pyhäkoulun toimineen kahdessatoista piirissä.

Seuraavat seurakuntakertomukset ovat vuodelta 1875. Uusia kansakouluja oli perustettu, Mikkelin maaseurakunnassa niitä oli nyt kaksi, Ristiinassa

yksi ja Nastolassa kaksi ja kolmas perusteilla. Vuonna 1880 Nastolan kirkkoherra K. E. Hagelberg saattoi todeta kansakoulun käyneiden osaavan lukea hyvin, mutta monen vanhemmista hän katsoi olevan lukutaidoton. Enemmistö seurakuntalaisista ei hänen mukaansa ollut koskaan oppinut muuta kirjaa kuin Lutherin pienen katekismuksen ja senkin vanhempien muistista sanelemana.

Kansakoulua käymättömien nuorten lukutaito oli pappien mukaan vaihtelevantasoista. Vielä 1890 kerrotaan Nastolassa 10-20 prosentille rippikoululaisista joudutun antamaan harjoitusta tavaamisen taidossa. Seurakuntaan 1887 perustetuista pyhäkouluista oli muodostunut "oppikouluja", joissa harjoiteltiin lukemista. Sikäli tämä oli edullista, että lukuharrastusta pidettiin näin yllä läpi vuoden.

Henrik Gönroos (1946) pitää kirkonkirjastoja myöhempien pitäjänkirjastojen edeltäjinä. Lauri Kujala (1935, 43) taas arvelee, että noin 40% ennen vuotta 1860 syntyneistä kansankirjastoista oli pappien perustamia. Esko Häkli (1963, 190-193) huomauttaa Edvard Bergenheimin, joka oli arkkipiispana vuosina 1850-84, pyrkineen edistämään paitsi papiston omien kirjastojen myös kansalle tarkoitettujen lainakirjastojen perustamista. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että kirjastojen toiminta kiinnosti pappeja ja että seurakuntakertomuksissakin esiintyy jonkin verran niitä koskevia mainintoja. Käsiteltiin mm. kirjastojen tehtävää ja kirjavaroja.

Lainakirjastojen tehtäväksi todetaan seurakuntakertomuksissa toistuvasti lukutaidon edistäminen, kristinopin tuntemuksen parantaminen ja peräti Jumalan valtakunnan levittäminen maan päälle ja ihmisten sydämiin. Kirjastojen kokoelmista kerrottiin suurimman osan olevan hartauslukemista, ja uskonnollista kirjallisuutta myös lainattiin eniten. Ristiinan kirjaston 510 niteestä oli 1871 enemmän kuin puolet uskonopillisia ja hartaudellisia kirjoja. Vuonna 1885 oli kirjamäärä laskenut 450:een, maallisen ja uskonnollisen kirjallisuuden suhde oli pysynyt jokseenkin ennallaan. Tässä yhteydessä on syytä muistuttaa Marjatta Okon 1800-luvun kansankirjastojen kokoelmia koskevasta pohdinnasta (1991, 90): hartauskirjallisuuden suuri osuus voidaan tulkita johtuvaksi suomenkielisen kirjatuotannon suuntautumisesta, johon vaikutti perinteinen kysyntä ja sensuuri. Mutta ei pidä unohtaa eletyn herätysliikkeiden aikaa, niiden keskuudessa hengellisen kirjallisuuden harrastus oli yleistä ja elävää.

Pelkästään seurakuntakertomusten perusteella on joskus vaikea päätellä, onko kyseessä kirkollinen kirjasto vai pitäjänkirjasto. Toisinaan tilanne on selvä. Niinpä vuoden 1890 kertomus mainitsee Nastolan kirkonkylässä olleen hyvin järjestetty ja kunnan vahvistamien sääntöjen mukaan hoidettu kirjasto, jossa oli noin 400 teosta. Lisäksi oli neljässä sivukylässä 100 - 200 niteen kirjastot. Ristiinan kirjasto taas vaikuttaa olleen ainakin vuoteen 1885 saakka pikemminkin seurakunnallinen laitos. Kuhnmoisista kerrotaan 1890: "Lainakirjasto, joka on jo ennemminkin aikaa ollut olemassa, suljettiin lähes pari vuotta sitten entisen kunnallishallituksen esimiehen kautta muka siitä syystä, ettei sillä ollut vahvistettua ohjesääntöä. Äskettäin pidetyssä kuntakokouksessa päätettiin kuitenkin, että kirjasto jätetään kirkollisen valvonnan alle ja taas avataan halullisille lainaajille luettavaksi."

Vielä yksityiskohtaisempaa tietoa kuin pappein kokouksia varten tehdyissä seurakuntakertomuksissa näyttää olevan piispantarkastusten yhteydessä esitetyissä katsauksissa katselmuksen kohteena olleen seurakunnan tilaan. Seurakuntalaisten lukutaitoon niissä kiinnitetään huomiota, mutta missä määrin kirjastot ovat esillä, sitä en ole tarkistanut. Kun piispantarkastuksia pidettiin harvemmin kuin joka viides vuosi, antavat lääninrovastien seurakuntakertomukset kuvan kehityksestä lyhyemmin väliajoin.

Hyväksytty julkaistavaksi 30.12.1992.

Kirjallisuus

- Grönroos, Henrik (1946). Kirkonkirjastot kansankirjastojen edeltäjinä. Pynnisen perintö, s. 46 - 60. Helsinki: Otava.
- Häkli, Esko (1963). Tietoja rovastikuntakirjastojen perustamisesta ja alkuvaiheista. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48-51 (1958-1961), s. 190-219. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Kujala, Lauri (1935). Ensimmäiset pitäjänkirjastot kansallisen herätyksen aikana. Historiallinen arkisto 42:9. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. 67 s.
- Okko, Marjatta (1991). Kansankirjastojen synty. Kirja Suomessa 500 vuotta, s. 84-93. Helsinki: VAPK-kustannus.